
A PUSZTA CSALÁDNÉV MINT (CSEH)SZLOVÁK PRAGMATIKAI KÖLCSÖNZÉS

A rendszerváltozás óta jelentős mértékben felgyorsult a magyar nyelv határon túli változatainak vizsgálata. Közkeletűnek számít velük kapcsolatban az a megállapítás, hogy kontaktusváltozatnak tekinthetők, hiszen ki vannak téve az adott országban használatos államnyelv hatásainak. Bár a hatások intenzitása nem egyformán érinti ezeket a dialektusokat, ettől a tényről az ilyenkor szükséges általánosítások alapján mégis eltekinthetünk. Ezzel mintegy lehetővé tesszük, hogy a magyar nyelv adott térségekben használatos változatairól úgy beszéljünk, mint regionális dialektusokról. A kontaktusváltozatokon belül általában megkülönböztetjük: 1. a magyar nyelv regionális standard változatát, amely az anyaországi standartól alapvetően csak bizonyos lexikai és pragmatikai kontaktusjelenségek használatában különbözik, s általában formális beszédhelyzetekben találkozhatunk vele; valamint 2. a beszélőközösség interakcióiban nagy jelentőségűnek számító mindennapi beszélt nyelvet. Ez utóbbi regionális nyelvváltozatot sem elsősorban a földrajzi tagoltság jellemzi; ilyen értelemben a helyi nyelvjárások fölött áll, viszont annál szembeötlőbben tükröződnek benne a beszélőközösség tagjainak társadalmi különbségei. Alapvetően informális beszédhelyzetekben használatos. A nyelvi rendszer minden síkján jelentkeznek benne kontaktusjelenségek.

E tanulmányban a magyar nyelv északi régiójában használatos dialektus egyik legzetes névregionalizmusáról kívánok szólni. Arról, amely mind ez ideig kevesebb figyelemben részesült, éppen ezért árnyaltabb bemutatására, összefüggésrendszereinek feltárására még nem is kerül(het) sor.

Korpuszum alapvetően élőnyelvinek tekinthető, bár első pillantásra némileg furcsa ellentmondásnak tűnhet, hogy egy része a „holtak birodalmából”, temetők sírfeliratairól származik. Ennek sajátos okai vannak. Mindenekelőtt az, hogy a temetőben sok tekintetben őszintén fel lehet tárulkozni: kevésbé érvényesül a megfélemlített nyelvhasználat következtében az igazodás kényszere. Másodsorban említtem azt a nem kevésbé fontos ténytet, hogy a sírfeliratok dátumai alapján hitelesen nyomom követhető az egyes jelenségek kronológiája, a folyamatok egyes fázisainak időbeli rétegződése. A sírkövek feliratainak nyelvhasználatából következtetni tudunk az élő nyelvsvokásra: egyén, család, közösség nyelvhasználatára. Az itt tárgyalt jelenség a szlovákiai magyarnak mind a standard, mind a szubstandard változatában élőnyelvi realitás.

A korpusz kontaktusjelenségeinek vizsgálata elvileg különböző szempontok szerinti összehasonlításra is lehetőséget kínál(na): például településtípus (falu/város), földrajzi elhelyezkedés (Kisalföld/Mátyusföld), nyelvföldrajzi fekvés (nyelvhatár-közeliség/kompakt magyar nyelvterület), az anyaországgal ápolat kapcsolatok milyensége, etnikai és felekezeti összetétel stb. A terjedelmi korlátok azonban nem teszik lehetővé ezek részletes kifejtését, meg kell elégednünk utalásszerű megjegyzésekkel.

A tanulmányban fölvetett problémákkal több kutatópontra kiterjedő tágabb kutatás keretében foglalkozom. Ez főként az észak-magyar nyelvterület nyugati régiójára koncentráldik, de tervezem a kiterjesztését a közép- és kelet-szlovákiai magyar nyelvterületre is.

Jelen írásomhoz két szomszédos tájegységről – a Csallóközből és a Mátyusföldről – választottam egy-egy kutatópontot. Az egyik a Csallóköz déli részén található Nagymegyer (Veľký Meder), a másik a Mátyusföld északkeleti részén lévő Alsószeli (Dolné Saliby). Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a tárgyalt jelenségek a felvidéki magyar nyelvterület egészére jellemzőek. Nagyjából az 1970-es évektől beszélhetünk arról, hogy szociolingvisztikai változóként az alkalmi(bb)nak számító interferencia-jelenségből a magyar nyelv északi határain túl található dialektusba integrálódtak. Mielőtt rátérnék a jelenségek tényleges bemutatására, szükségesnek látom röviden bemutatni a két kutatópontot.

Nagymegyer (Veľký Meder) szlovákiai magyar kisváros a Csallóközben. Közigazgatásilag a Dunaszerdahelyi járáshoz (Okr. Dunajská Streda) tartozik. A felvidéki kompakt magyar nyelvterület azon régióinak egyikében található, amelyekben a magyarság a szlováksággal szemben hatalom nélküli többséget alkot. A rendszerváltozás óta a földrajzi közelségnek köszönhetően egyre inkább Győr vonzáskörzetéhez (is) tartozik. Lakosságának egy része napi gyakoriságú intenzív anyaországi kapcsolatokat ápol kulturális, gazdasági, oktatási stb. területeken. A magyar anyanyelvűek aránya 2001-ben 87,91% volt. A legutóbbi népszámlálások nemzetiségi adatai a magyarok számát tekintve viszonylagos állandóságot mutatnak: 1980: 85,59%; 1991: 86,98%; 2001: 84,55% (VSOS 1977–1978; GYURGYÍK 1994; SODB 2001).

Alsószeli (Dolné Saliby) szlovákiai magyar nagyközség. Közigazgatásilag a Galántai járáshoz (Okr. Galanta), Galánta és Vágsellye vonzáskörzetébe tartozik. Lakossága Nagymegyerhez képest a település földrajzi helyzetéből fakadóan kulturális, gazdasági, oktatási stb. területeken kevésbé intenzív anyaországi kapcsolatokat ápol. Földrajzilag nagyon közel van a magyar–szlovák nyelvhatárhoz, bár kétségtelen, hogy magyar ajkú községekkel van körülvéve. A vonzáskörzetet jelentő két említett városban a 2001-es népszámlálás tanúsága szerint a magyarok aránya 50% alatti: Galántán 36,80% magyar nemzetiségűt, illetőleg 39,13% magyar anyanyelvűt; Vágsellyén 17,88% magyar nemzetiségűt, illetőleg 19,30% magyar anyanyelvűt írtak össze. Mindazonáltal Alsószeli azon ritka szlovákiai magyar települések közé tartozik, ahol a magyar nemzetiségűek és magyar anyanyelvűek százalékból kifejezett részesedése majdnem teljesen fedi egymást. Mindössze 0,67%-kal többen vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyar nemzetiségűnek. Ez a magyar ajkú lakosság részéről egyfajta etnikai tudatosságra és bizonyos mértékű állandóságra enged következtetni. A legutóbbi népszámlálások nemzetiségi adatai szerint a magyarok aránya: 1980: 75,92%; 1991: 77,37%; 2001: 78,04% (VSOS 1977–1978; GYURGYÍK 1994; SODB 2001).

A tárgyalt kontaktushatások időbeli rétegződésével kapcsolatban fentebb már utaltam rá, hogy integrációjuk ténylegesen csak az 1970-es évek tájékán következ(het)ett be. A szlovák államnyelvi hatás következtében megjelenő interferencia-jelenségek kezdetét sokkal korábbra, valamikor 1922 tájékára tehetjük. Természetesen a nyelvhatár kétnyelvű sávjában ennél régebbi interferencia-jelenségekkel is találkozhatunk, ám ekkor még nem beszélhetünk a mai értelemben vett szlovákiai magyar nyelvváltozatról. (A továbbiakban: SzM = szlovákiai magyar; MM = magyarországi magyar; SzSz = szlovákiai szlovák.)

Ezek után térjünk rá magára a jelenségre! A tárgyalandó pragmatikai tényezővel említés szintjén legkorábban LANSTYÁK ISTVÁN foglalkozott egyik munkájában (2002: 104–5). Jómagam két tanulmányban is érintettem a pragmatikai kölcsönzésnek ezt az esetét mint jellegzetes kollokvialis jelenséget, ám azokban nem jártam körül alaposabban a témát (VÖRÖS 2005a, 2005b).

ITT NYUGSZIK
 MOLNÁR MAGDOLNA
 SZÜL. **DUDÁS**
 1928–1992
 ÉS FÉRJE
 MOLNÁR JÓZSEF
 1929–
 AMÍG ÉLTETEK SZERETTÜNK,
 MÍG ÉLÜNK NEM FELEDÜNK

1. ábra: Puszta családnév az asszonynév utáni lánykori névben SzM sírfeliraton
 (itt és a továbbiakban kövérítéssel emeltem ki a vizsgált jelenséget)

Ha a MM felől próbáljuk leírni a jelenség lényegét, akkor tipikus hiányjelenséggel van dolgunk. Eszerint a férjes asszonyok névegyütteséből törlődik a keresztnév, s a puszta családnév tölti be annak denotatív funkcióját. Ez egyértelműen SzSz hatással magyarázható, hiszen a MM gyakorlat általában a lánykori névben is megköveteli a keresztnév kitételét. A teljes név és a puszta családnév használatának különbsége a MM-ban (különösen szólításkor) az udvariasság pragmatikai szabályához köthető. A SzSz-ban a szláv nyelvek többségéhez hasonlóan a puszta családnéven történő említés és szólítás is az udvariasság keretein belül marad. Mindez persze főképp a kollokvialis műfajokra igaz. Esetünkben azonban a megoldás kulcsa nem az udvariassághoz kapcsolódva keresendő.

Magának a keresztnévnek a törlése a MM-tól sem idegen jelenség. A szubstandardban említéskor és szólításkor kevésbé tiszteletteljes formaként gyakorta előfordul, de még a standard írott változatában is találkozhatunk vele (pl. tudományos munkákban a szerzőre való puszta családnéves hivatkozás teljesen bevett gyakorlat, de az elektronikus és írott sajtóban is előfordul politikusok, közéleti személyiségek stb. említésére). Más kérdés, hogy stílusminősítése a SzM különféle beszédhelyzeteiben a SzSz hatására ettől eltérően alakult.

A sírkövek feliratainak problémáját más oldalról megközelítve az a kérdés tehető fel, miért szükséges a MM-ban, s miért nem a SzSz-ban a keresztnév használata a családnév mellett. Ehhez a tradicionálisnak mondható magyar asszonynévhasználathoz kell visszanyúlnunk.

ITT NYUGSZIK
 FODOR MÁRIA
 SZÜL. **GYESZAT**
 * 1962–1986
 ÉS KISFIA LACIKA

2. ábra: Puszta családnév az asszonynév utáni lánykori névben SzM sírfeliraton

Ismeretes, hogy a *nő ~ né* szóhasadásával keletkezett *-né* asszonynévképzőnk a régiségben minden, környezetünkben található nyelvtől eltérően egyfajta névszerűtlen asszonynévformát hozott létre: a *Szilágyi Jánosné* típust. Ez még az 1940-es évek SzM nyelvváltozatában is nagyon erősen tartotta magát, sőt informális helyzetekben beszélt és

írott változatban ismét feléledőben van. A SzM-ban a paradigmaváltás kutatásaim tanúsága szerint egyértelműen az 1945–1948 közötti jogfosztottság idején következett be. Ezt a folyamatot családneves monográfiámban állami anyakönyvek autográf nő aláírásait vizsgálva követtem nyomon (vö. VÖRÖS 2004). Ez alapján egyértelműen megállapítható, hogy már az 1930-as évek közepe tájékán megfigyelhető egyfajta elmozdulás a (cseh)szlovákos minta irányába azzal, hogy megjelennek az első, az akkori MM gyakorlattól eltérő asszonynevek. Ezekben a férj pusztai családnevéhez toldották hozzá a női keresztnévet. Az ilyen autográf aláírások a hivatalosan vezetett anyakönyvek név-együtteseitől két dologban tértek el: 1. nem latinok, hanem magyaros sorrendűek voltak; 2. azért, hogy az anyanyelv szabályaihoz jobban hozzáidomuljanak, törlődött belőlük az *-ová* névformáns. A jogfosztottság éveit követően a SzM-ban szinte kizárólagossá vált a szláv mintát követő asszonynévégyüttes használata. A dolog érdekessége az, hogy a mai MM és a SzM gyakorlat ezekben az alakokban fed(het)i egymást, hiszen a törvényi szabályozás Magyarországon is engedi ennek a változatnak a használatát. Hangsúlyozni kell azonban, hogy itt csupán egybeesésről van szó, hiszen az ilyen típusú nevek terjedésében az anyaországban a SzM-hoz képest jelentős fáziskésés mutatkozik. Vagyis a SzM *Fodor Mária* típusú asszonynévhasználata nem a MM-ből vezethető le: (cseh)szlovák kontaktushatásra vált a második világháború után általános gyakorlattá.

Továbbra is megválaszolásra vár az a kérdés, miért törlődhet a sírfeliratok lánykori magyar névégyütteséből a keresztnév. Ehhez vessünk ismételt pillantást egy SzSz mintát követő magyarokódú sírkő feliratára (l. 2. ábra). A teljes név (*Fodor Mária*) az asszonynév. Az alatta található pusztai családnév (*szül. Gyeszt*) a lánykori név. A kettő együtt informál a házasság előtti és utáni névről. A lánykori névben megismételt keresztnév (esetünkben a *Mária*) tautologikussá tenné a közlést. Mindez persze másként fest akkor, ha a MM-ban általánosnak mondható változót vesszük szemügyre. Ott a névszerűtlen asszonynév (pl. *Fodor Istvánné*) nem közli a nő keresztnévét. Azt majd a lánykori névégyüttes teszi meg.

Ahhoz, hogy a SzM sírfeliratok leánykori névégyütteséből az információtartalom csorbítása nélkül törölhető legyen a keresztnév, előzményként át kellett venni a SzSz-ból a *Fodor Mária* asszonynévtípust. A két település magyar sírfeliratainak tanúsága szerint a pusztai családneves magyar sírkövek nem jelentek meg, amíg nem történt meg a *Fodor Mária* típusú asszonynévhasználat integrációja a SzM-ban. A két jelenség tehát időben és okilag is feltételezi egymást: előzmény-következmény viszonyban vannak egymással.

Ezek után nézzük meg, követi-e a SzSz mintát a bemutatott jelenség, s ha igen, akkor mennyiben. A SzSz latinokódú névsorrendet alkalmaz (l. 3. ábra), a SzM magyarosat. A SzSz családnéven kötelező elem a nyelvtani nem jelölésére szolgáló *-ová* birtokos képző. Alatta a *rod(ená)* 'született' rövidítés után a pusztai lánykori családnév található az itt is elmaradhatatlan *-ová* formánssal.

MARIA WACHEROVÁ
ROD. VANČOVÁ
1892–1960

†

RUDOLF WACHER
1867–1958

3. ábra: Pusztai családnév az asszonynév utáni lánykori névben SzSz sírfeliraton

A SzM gyakorlat az asszonynevet *-ová* képző nélkül, magyaros névsorrendben írja. Alatta a *szül(etett)* után az ugyancsak birtokos névformáns nélküli lánykori családnév. Ez utóbbi sor egy bizonyos szempontból a MM-ral, más tekintetben a SzSz-kal esik egybe, de egyikkel sem egyezik meg teljesen: egy harmadik kóddal van dolgunk.

A temetőben végzett korpuszgyűjtés arra is rávilágított, hogy a szóban forgó kontaktusjelenség csupán egyike a tényleges SzM változóknak. Ezek bemutatásakor nem törekedtem teljességre, csupán a főbbeket vettem számba és állítottam párba MM megfelelőikkel:

SzM	MM
Fodor István és neje <i>Gyeszat Mária</i>	Fodor István és neje <i>Gyeszat Mária</i>
Fodor Istvánné szül. <i>Gyeszat Mária</i>	Fodor Istvánné szül. <i>Gyeszat Mária</i>
Fodor István és neje <i>Fodor Istvánné</i>	Fodor István és neje <i>Fodor Istvánné</i>
Fodor Mária szül. <i>Gyeszat</i>	—
Fodor István és neje Ø <i>Mária</i> szül. <i>Gyeszat</i>	—

1. táblázat: SzM és MM sírfeliratok összevetése

A MM és a SzM gyakorlat egymás mellé állításából minden különösebb elemzés nélkül kiolvasható, hogy a 4. és 5. SzM változónak lényegileg nincs meg a magyarországi megfelelője.

A változók gyakoriságával kapcsolatos kvantitatív vizsgálatot nem végeztem, de annyit sikerült megállapítanom, hogy Nagymegyeren több volt az 1. és 2. típusba tartozó sírfeliratból, mint Alsószeliben. Másutt szerzett tapasztalataim is arról győzték meg, hogy a bemutatott jelenség manapság már egyre általánosabbnak mondható a SzM-ban. Terjedése a második világháború után veszi kezdetét.

Ahhoz, hogy formális és informális viszonylatában minősíteni tudjuk a jelenséget, arról is szólnunk kell, hogy jogilag milyen státusza volt/van (Cseh)Szlovákiában a *Fodor Mária* típusú asszonynévnek. A SzM-ban az *-ová* nélküli női név használata de jure csak az 1990-es évek közepétől vált lehetségessé. Addig hivatalos formában a magyaros mintájú családneveket is el kellett látni e szlovák névformánssal. A jelzett időpontig tehát informális jelenséggel van dolgunk. Az *-ová* elhagyásának engedélyezése az informális/formális minősítést is szükségszerűen átértékeli. Innentől már azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos helyzetekben egybeesik a névviselés és a névhasználat. Az 1990-es évek közepétől további háttérinformációk nélkül már nem lehet elvégezni a minősítést.

A kollokvialitás szempontjából is érdemesnek látom vizsgálni a jelenséget. A puszta családnév – tehát a keresztnév névegyüttesből való elhagyásával – szociolingvisztikai változóként beszélt és írott formában egyaránt előfordul (vö. VÖRÖS 2005b: 210–1).

Összegzésként megállapítható, hogy a sírkövek feliratain a női keresztnévnek a névegyüttesből való törlése a felvidéki magyar nyelvterület minden társadalmi rétegében előfordul; vagyis társadalmi érvényű gyakorlattá vált. Használati szabályai a MM-től részben eltérőek. Szinte minden beszédhelyzetben előfordul: szóban és írásban, említésre és szólításra egyaránt használatos.

Hivatkozott irodalom

- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994. *Magyar mérleg – a szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk., *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony. 84–108.
- SODB 2001. *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. Základné údaje. Obyvateľstvo. Bratislava.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnévutatók Szlovákiában*. Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2005a. Adalékok a felvidéki személynevek areális névtanához. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Somorja–Budapest. 129–41.
- VÖRÖS FERENC 2005b. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után. *Névtani Értesítő* 27: 197–213.
- VSOS 1977–78. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I–III*. Főszerk. MIROSLAV KROPILÁK. Bratislava.

VÖRÖS FERENC

FERENC VÖRÖS, Bare surnames as pragmatic borrowings from (Czecho-)Slovakian

This paper focuses on a single name-related consequence of the language contact situation of Hungarian in the Carpathian basin: the use of surnames on their own (i.e. without Christian names) as sociolinguistic variants of Hungarian female names in the Slovakian variety of Hungarian. To support the conclusions drawn from a corpus of spoken language, the author examines inscriptions of surnames in the cemeteries of two Hungarian settlements, Nagymegyér (Veľký Meder) and Alsószele (Dolné Saliby), both in Slovakia, paying special attention to Standard Slovakian, local Hungarian and Standard Hungarian usage. The final conclusion of the paper is that the phenomenon of erasing Christian names from the maiden names of married women can be observed in all classes of society of the Hungarian minority living in Slovakia. The use of bare surnames occurs virtually in all speech situations, both for mentioning and for addressing females, in speech as well as in writing. The phenomenon is presented with respect to formality vs. informality and standard vs. substandard speech. The author gives utmost care to the chronology of the spread of this Slovakian contact feature.